

SO'GD SHARQ VA G'ARB TADQIQOTSHUNOSLARI TALQINIDA...

SOGD IN THE INTERPRETATION OF EASTERN AND
WESTERN RESEARCHERS...СОГД В ТОЛКОВАНИЯХ ВОСТОЧНЫХ И ЗАПАДНЫХ
ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ...

Mamajonov Islomjon Shavkatjon o'gli
Namangan Davlat Universiteti Tarix fakulteti
70220401 Arxeologiya mutaxassisligi magistranti
Telefon: +998941504060

Anotatsiya: Maqolada O'rta O'siyoda muhim ahamiyat kasb etgan so'gd tarixi, bu tarixni o'rgangan tadqiqotchilar, O'zbekistonda sug'dshunoslik sohasiga XX asrning 70-yillarda asos solinishi hamda V.A. Livshisning shogirdi M.M. Is'hoqov O'rta Osiyoda birinchilardan bo'lib, Sug'dshunoslik bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borib, sug'dshunoslik maktabini shakllantirayotgani haqida manbalar asosida ma'lumotlar bayon etildi.

Annotation: In the article, the history of Sogd, which was of great importance in the history of Central Asia, the researchers who studied this history, the foundation of the field of Sogd studies in Uzbekistan in the 70s of the 20th century, and V.A. Livshis's student M.M. Based on the sources, information was provided that Ishakov was one of the first in Central Asia to conduct scientific research on Sugdian studies and form a school of Sugdian studies.

Аннотация: В статье история Согда, имевшая большое значение в истории Средней Азии, исследователи, изучавшие эту историю, зарождение области согдоведения в Узбекистане в 70-е годы XX века, и В.А. Ученик Лившиса М.М. На основании источников была предоставлена информация, что Исаков одним из первых в Средней Азии провел научные исследования по сугдиноведению и сформировал школу согдиноведения.

Kalit so'zlar: "pahlaviy dialekti", F.K. Anders, P. Pelo, Myuller, "Ko'hna xatlar", E. Benvenist, I. Gershevich, S. Telegdi, O. Xansen, F. Veller, D.N. Makkenzi, M.Shvars, N. Sims-Vilyams, Y. Yoshida, A.I. Koxanovskiy, N.I. Krotkova, S.F. Oldenburg, V.I. Roborovskiy, A.A. Freyman, M.M. Ishoqov, G_.B. Boboyorov.

Key words: "Pahlavi dialect", F.K. Anders, P. Pelo, Müller, "Old letters", E. Benveniste, I. Gershevich, S. Telegdi, O. Hansen, F. Weller, D.N. McKenzie, M. Schwarz, N. Sims-Williams, Y. Yoshida, A.I. Kokhanovsky, N.I. Krotkova, S.F. Oldenburg, V.I. Roborovsky, A.A. Freiman, M.M. Ishakov, G_.B. Boboyorov.

Ключевые слова: «Пехлеви диалект», Ф.К. Андерс, П. Пело, Мюллер, «Старые письма», Э. Бенвенист, И. Гершевич, С. Телегди, О. Хансен, Ф. Веллер,

Д.Н. Маккензи, М. Шварц, Н. Симс-Вильямс, Ю. Йошида, А.И. Кохановский, Н.И. Кроткова, С.Ф. Ольденбург, В.И. Роборовский, А.А. Фрейман, М.М. Ишаков, Г.Б. Бобоев.

XIX asr oxiri XX asr boshlarida Sharqiy Turkiston vohalarida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijasida moniy, suryoniy va uygur tiliga yaqin alifbolarda yozilgan yozma yodgorliklar topilgan. Bu noma'lum "pahlaviy dialekti" yozuvini F.K. Anders, X asrga oid Beruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asaridai sugdiy oy va kunlarning nomlanishini hujjatlardagi nomlar bilan qiyoslab tikladi. Bu haqda 1904 yilda eronshunos F.V.K. Myullerga xabar berildi. Shu yildan boshlab sug'd tili va yodgorliklarni o'rganishga kirishilib, yangi soha sug'dshunoslikka asos solindi. Sohaga F.K. Anders, P. Pelo, Myuller tamal toshini qo'yishdi. Ular topgan aksariyat matnlar diniy-falsafiy mazmunda bo'lib, Sharqiy Turkistondagi turk-sug'd jamoalari tomonidan sug'diy tilga sanskrit va xitoy tilidan qilingan tarjimalar olindi. Bu sohada boshlangan ishni, sug'diy-suryoniy (xristian) matnlari asosida, K.G. Zaleman, 1906 yilda A.Steyn tomonidan Dunxuandan topilgan "Ko'hna xatlar" ustida R. Plio, G. Rayxelt, keyinchalik V.B. Xeyaning, Ya. Xarmatta, V. Lens kabi olimlar davom ettirdilar. Sug'diy til qonuniyatlarini P. Tedesko, sug'diy-buddaviy, sug'diy-moniy va sug'diy-suryoniy matnlardagi sug'diy tili qonuniyatlari, yozuvlar shakli uslubi, tarjimasini, izohi bilan E. Benvenist, I. Gershevich, S. Telegdi, O. Xansen, F. Veller, D.N. Makkenzi, M. Shvars, N. Sims-Vilyams kabi olimlar ishlab chiqdilar. Jumladan, N. Sims Vilyams so'nggi yillarda topilgan sug'd yozma yodgorliklarining o'qilishi va talqini masalasida F.Grene bilan hamkorlikda ish olib bordi. Ular Janubiy Qozog'istondan topilgan sug'diy yozuvli Kultepa bitigini tahlil qilishdi. Sug'dshunoslik sohasiga Osiyo olimlari tomonidan munosib hissa qo'shilmoqda. Yapon olimlaridan Y. Yoshida Ipak yo'li va u yerdagi sug'diylarning savdo koloniyalari masalalarini so'nggi yillarda topilgan yangi materiallar asosida o'rgangan bo'lsa, K. Enoki ilk o'rta asrlar Markaziy Osiyodagi etnik jarayonlar bilan shug'ullandi. Eronlik olim B. Garib sug'diy, forsiy va ingliz tillaridagi lug'ati bilan sug'dshunoslik uchun katta xizmat qildi. So'nggi yillarda fransuz tadqiqotchisi F. Grene sug'd yozma yodgorliklari va sug'diylarning Markaziy Osiyo tarixi masalasida ilmiy tadqiqotlar olib bormoqda. U Sug'd arxeologiyasi, tarixi va madaniyatiga oid qator ilmiy ishlarni chop ettirdi.

Yevropa olimlarning barcha sug'diy madaniyatni, eron madaniyatining bir qismi deb talqin qilib, xatoga yo'l qo'ymoqdalar. Vaholanki, sug'diy madaniyat o'ziga xos bo'lib, bu madaniyat turkiy muhitda shakllangan va turkiy madaniyat bilan simbioz holatida faqat Markaziy Osiyoga xos turk-sug'd madaniyatining ajralmas qismidir. Chunki Markaziy Osiyo sivilizatsiyasini sug'diy (eroniy) yoki

turkiy madaniyat sifatida alohida o'rganish va tadqiq qilish mumkin emas. XX asr ikkinchi choragidan sobiq SSSRda sug'dshunoslik bo'yicha qator ishlar qilindi. XIX asr oxirlarida yevropalik olimlar qatori Sharqiy Turkiston arxeologiyasida ishtirok etgan Rossiya Fanlar akademiyasi Sharqiy bo'limining arxeologik jamiyatining vakillari A.I. Koxanovskiy, N.I. Krotkova, S.F. Oldenburg va V.I. Roborovskiylar tomonidan bir qator buddaviy, moniy va xristian dinlari mazmunidagi matnlarning parchalari kolleksiyasi jamlandi. Mazkur noyob matnlar parchasidan iborat kolleksiyani L.N. Ragoza nashrga tayyorlab, chop etgirdi. 1932-1933 yillarda Tojikistonning Panjikent shahri yaqinidagi Mug' qal'asi xarobalaridan topilgan VIII asr boshlariga oid arxiv hujjatlari sovet sug'dshunosligi uchun katta manba bo'ldi. N.A. Vasilevning Mug' tog'i arxivi haqidagi ma'lumotlari, A.A. Freyman ekspeditsiyasi aniqlagan 74 ta hujjat (teri, qog'oz va yogoch parchasidagi shaxsiy va diplomatik xatlar, bitimlar, taqvimlar, xo'jalik va hisob qaydlari, bitta arabcha, uchta xitoycha va bitta runiy yozuvidagi arxiv) 1934 yildan nashr etila boshlandi. 1962 yilda A.A. Freyman mazkur hujjatlarning tavsifi, nashri va tadqiqoti bo'yicha o'z ilmiy natijalarini nashr ettirdi. I.Yu. Krachkovskiy Mug' arxivining arab tilli hujjatlarini tarjimasini va talqinini e'lon qildi. XX asr ikkinchi yarmidagi sug'dshunoslik taraqqiyotiga V.A. Livshis katta hissa qo'shdi. U nafaqat Mug' tog'i arxivi hujjatlarini, balki sug'diy matnlarning katta kompleksini amaliy o'rgandi. Uning sohaga oid nashrlari orasida sug'd yozuvi xillari va tili masalasi alohida o'rin tutadi. V.A. Livshis Sharqiy eroniy tillar bo'yicha mutaxassis L.A. Xromov bilan hamkorlikda sug'd tilini maxsus tadqiq etdi.

Sug'dshunoslik sohasi rivojiga ulkan hissa qo'shgan olim O.I. Smirnova 1962 yilda M.N. Bogolyubov bilan birga Mug' arxivining uchinchi qismini (xo'jalik hujjatlarini) nashr ettirdi. U nafaqat Mug'arxivi hujjatlari ustida, balki ilk o'rta asrlardagi Sug'dning siyosiy tarixi, ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, madaniyati va ayniqsa numizmatikasini o'rganishda samarali ish olib bordi. Bu asarlarda Sug'dning mintaqada tutgan o'rni, turk-sug'd munosabatlarining siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy qirralariga daxldor ma'lumotlar keltiriladi.

So'nggi yillarda Rossiyada sug'dshunoslikning yangi avlodi yetishib chiqmoqda. Shulardan biri P. Lure hisoblanadi. Uning tadqiqotlari asosan sug'diy toponimiyaning tarixiy-lingvistik tahlillariga bag'ishlangan.

O'zbekistonda sug'dshunoslik sohasiga XX asrning 70-yillarda asos solindi. V.A. Livshisning shogirdi M.M. Is'hoqov O'rta Osiyoda birinchilardan bo'lib, Sug'dshunoslik bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borib, sug'dshunoslik maktabini shakllantirmoqda. 2008 yilda M.M. Ishoqovning "Markaziy Osiyo dunyo yozuv madaniyati tizimida" nomli paleografik tadqiqotlarga bag'ishlangan monografiyasi o'zbek va jahon sug'dshunosligining katta yutuqlaridan biri bo'ldi. Uning

shogirdlari O. Mansurov, Sh. Shoyoqubov, B.Mamarahimova, A. Xolmatov kabilar sug'dshunoslikning kelajakdagi rivoji uchun hissa qo'shishga kirishganlar. Ularning maqolalari va monografiyalarida sug'diy hujjatlar, xususan Mug' arxivi izchil o'rganilib, Sug'dning ikki etnik birligi sug'diylar va turkiylar o'rni xolis yoritilganligi bilan xarakterlanadi.

Sug'd yozuvining mintaqadagi o'rni va turkiy davlatchilikdagi ahamiyati G_.B. Boboyorov tomonidan olib borilyotgan tangashunoslik tadqiqotlarida aks etmoqda.

O'zbekistonda sug'dshunoslik sohasini rivojlantirish va o'zbek olimlarining jahon sug'dshunoslari bilan hamkorlik qilishi masalasi dolzarbligicha qolmoqda. Chunki, shu davrgacha qilingan sug'dshunoslikka daxldor ilmiy maqolalar va ilmiy tadqiqot ishlari hozirda O'zbekistonda mavjud manbalarga suyangan holda bajarilmoqda xolos. Vaholanki, so'nggi yillarda Germaniya, Italiya, AQSh, Yaponiya va Xitoy kabi mamlakatlarda sug'd yozma yodgorliklarning yangi namunalari asosidagi tadqiqotlar olib borilmoqda. O'zbek olimlari ushbu jarayonga qo'shilish uchun xalqaro internet tizimi, ilmiy mussasalar bilan hamkorlik va O'zbekistonda sug'd yozma yodgorliklari fondini yaratish uchun harakat qilishlari, soha bilan shug'ullanuvchi mutaxassislarni bir markazga to'plab faoliyat yuritishlari maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Nasimxon Rahmon «Turk hoqonligi», T., 1993:.
2. Abu Muslim Ovliyo «Muqanna qo'zg'oloni muarrixlar talqinida», T.,1901-1925.
3. Ibn Kathir «Tarix ul-anbiyo» va – r-rasul va-l-xulofo» nomli asar muallifi kim?
4. Abdumalik ibn Hisham “Ar-rasul va-l-Khulafa»
5. Al-Beruniy “Al-Ashar al-Baqiya an al-Qurun al-Haliya”
6. M.M. Ishaqovning "Markaziy Osiyo dunyo yozuv madaniyati tizimida" nomli paleografik tadqiqotlarga bag'ishlangan monografiyasi 2008 yil.